

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE'NİN HAZIRLANIŞI, UYGULANMASI VE KAPSAMI

Mücahit CEYLAN*

Özet: Osmanlı Devleti'nin son devrinin siyasi, hukuki ve iktisadi şartları muvacehesinde ortaya çıkan medeni kanun ihtiyacı, kanunun mehazi ile alakalı muhtelif fikirlerin öne sürülmesine sebep olmuştur. Code Civil'in (Fransız Medeni Kanunu) alınması veya fıkha dayanan bir kanun hazırlanması konusunda fikir ayrılığı oluşmuş, neticede Ahmet Cevdet Paşa'nın temsil ettiği görüş olan ikincisi tercih edilmiş ve böylece Türk hukuk tarihinin ilk medeni ve Borçlar Kanunu olan Mecelle hazırlanmıştır. 19.asırda Osmanlı hukukçularının Hanefi fıkhının içtihadlarından tedvin ettiği bir kanun çalışması olan Mecelle; bir mukaddime ve 16 kitaptan oluşmaktadır. Çalışmanın gayesi, Mecelle'yi ve hazırlanış sebeplerini tarihi süreç içerisinde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Fermanı, Medeni Hukuk, Mecelle, Kanunlaştırma, Fıkıh, Ahmet Cevdet Paşa, Resepsiyon, Telfik, İçtihat, Kanunname

Abstract: The necessity for a civil code, that appeared from the political, legal and economic stipulations of the Ottoman Empire in last century, caused to varied views about the basis of the code. The diverse of the idea was on if adopt Code Civil or not to legislate a new law based on fiqh. Eventually, the opinion represented by Ahmet Cevdet Pasha was adopted, and Medjelle, the first civil code and code of obligations in Turkish legal history, was prepared. This nineteenth-century Ottoman code of laws known as Mecelle is often stated to be product of the judicial evolution of the Ottoman Empire. And based Islamic Law especially fiqh of Hanefi. This code consists of a prelude and sixteen books.

Keywords: Imperial Edict of Reorganization, Civil Law, Medjelle, Codification, Fiqh, Ahmet Cevdet Pasha, Reception, Collecting, Legal Precedent, Code of Laws.

* Hâkim, law.mucahit@gmail.com

GİRİŞ

Bilindiği üzere İslam hukukunun teşekkülünde herhangi bir yasama organının rolü olmamış, bu hukuk çoğu zaman resmi bir sıfatı olmayan hukukçuların içtihatlarıyla oluşmuştur.¹ Bu içtihatlar ise hukuk âlimlerinin eğitim ve öğretim sırasında yaptıkları izahlar ya da kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplarla teşekkül etmiştir. İslam'ın ilk asrından (M.S 7.yy) beri İslam hukukçuları önlerine gelen meselede hükmü Kur'an ve Sünnet'ten bizzat içtihat ederek çıkardığından, bu durum farklı hukuki görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başlangıç dönemlerinde içtihatlar arasında hiyerarşi olmamış, bu vaziyet, "İçtihat içtihadı nakz etmez." kuralı ile ifade edilmiştir.² Böylelikle İslam hukuku bağımsız bir içtihat hukuku olarak gelişmesini sürdürmüştür.

İçtihatların toplanması yolunda ilk girişim 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Edebiyatçı ve kâtip İbn'ül Mukaffa³ dönemin Abbasi Devleti halifesi Mansur'dan (714-775) fihî toplamasını istemiştir. Halife Mansur, bu isteği kabul edip İmam Malik b. Enes (712-795)'ten kendi eseri Muvatta'nın mahkemelerde fetva kitabı olarak kullanılmasını talep etmişse de İmam Malik'in rıza göstermemesi nedeniyle bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır.⁴ Öte yandan fihî mezheplerin belirli bölgelerde hâkim olması ve mezhep içi içtihatların esahh-ı akval⁵ gibi sıralamalara bağlı tutulması gibi nedenler fihî alanındaki dağınıklık ve istikrarsızlığı engellemiştir. Ayrıca Hanefî mezhebinde hâkimin vazifesinin devlet başkanının emri ile sınırlandırılabilceği görüşü kabul edildiğinden, bu doğrultuda çıkarılan emirlerle mahkemelerde uygulama birliği belli ölçüde temin edilmiştir.⁶

¹ İçtihat: Sözlükte "çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek" anlamındaki "*cehd*" kökünden türeyen içtihat "bir konuda elden gelen çabayı sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak" demek olup hadislerde içtihat, "kadî ve yöneticinin doğru hükme ulaşmak için elinden gelen gayreti göstermesi" manasında kullanılması ile (Buhârî, "İ tisâm", 13, 21; Müslim, "Akziye", 15; Ebû Dâvûd, "Akziye", 11; Tirmizî, "Ahkâm", 3) fihî çalışmalarında da bu anlamıyla kullanılmıştır. İçtihadın konusuna hükmü doğrudan ve açıkça belirtilmemiş meseleler girer. Bu husus Mecelle'nin 14. maddesinde "Mevrid-i nasta (Kur'an'da ve hadislerde açık olan fihî konularda) içtihadı mesâğ (izin) yoktur" hükmüyle vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Apaydın; Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), "*İctihad*" md., İstanbul, 2000, c.21, s.432-445

² Mecelle; md.16'da vurgulanan bu kural; bir içtihadın başka bir içtihatla kaldırılmayacağını ifade eder.

³ Ebû Muhammed Abdullah b. el-Mukaffa (ö. 142/759) İran asıllı mütercim, edip ve kâtip. Tahminen 720 veya 724 yıllarında doğmuş, 759 yılında vefat etmiştir.

⁴ Mehmet Akif Aydın; "Mecelle'nin Hazırlanışı", Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul, 1999, c.9, ss.32-33

⁵ Sözelimi, Ebu Hanife ile iki talebesinden biri aynı görüşte birleşmişse bu esahh-i akvaldir, diğer talebesinin görüşü zayıf görüştür.

⁶ Bu konuda bkz. Mecelle; md.1801

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde hukuki hayattaki boşlukları doldurmak amacıyla İslam hukukunun paralelinde gelişen örfi hukuk sahasında muhtelif kanunnameler hazırlanmıştır. Ayrıca kanunnamelerin hükümleri şer'i hukuktan farklı olarak bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsamına almıştır. Bu dönemde kadılar yargılamada fetva mecmuaları ve fıkıh kitaplarından faydalanmışlardır. Kadılar müftülerin fetvalarından da yararlanarak hukukun günlük uygulanmasında görev yapmışlardır.⁷ Hanefi mezhebinin Osmanlı devletinin resmi mezhebi olması⁸ ve fetva ve kazaya bu mezhebin, bu mezhep içerisinde farklı görüşler varsa esahh-ı akvalin⁹ yani en sahih görüşün uygulanması¹⁰ hukuki birlik ve istikrarı da beraberinde getirmiştir.¹¹

Tanzimat döneminde ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, idari, sosyolojik ve kültürel yapısı birçok değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bu değişim ve dönüşüm esnasında her alanda olduğu gibi hukuk alanında da reforma ihtiyaç olduğundan; yeni idari ve sosyolojik yapıya uygun düzenlemeler yapmak gerekmiştir.¹² Bu düzenlemelerden bazıları Batılı devletlerden aynen iktibas yoluyla yapılırken; bazıları da Mecelle gibi özgün uğraşlar neticesinde ortaya çıkmıştır.¹³

Medeni hukuk, borçlar hukuku ve usul hukuku hükümleri ihtiva eden Mecelle, Türk hukuk tarihinde ayrı bir yere ve öneme sahip olmuştur. Hanefi fıkının muamelat kısmını kodifiye eden bu kanun, borçlar hukukunun bütün hükümlerini, mülkiyet hakkı ve irtifak hakları ile alakalı bütün meseleleri en ince ayrıntılarına kadar düzenlemiştir.¹⁴

⁷ Colin İMBER; Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk, Çev. Murteza BEDİR, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.11

⁸ Konuyla ilgili bkz. M. Ertuğrul Düzdağ; Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı, İstanbul, 1972, c.1, s.91; Abdullah Demir; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2006, s.212

⁹ Bu konuda bir fetva: "Esahh-ı akval ile hükme memurlardır ve hilafiyattan mahcurlardır." şeklindedir. Bkz. Ahmet Akgündüz; Osmanlı Kanunnameleri, OSAV Yayınları, İstanbul, 1990, c.4, s.39

¹⁰ Bazen Hanefi hukukunda daha az muteber gören görüşlere de yer verilmiştir. Buna vakıflara fayda getiren ve zamana daha uygun hükümler örnek verilebilir. Örneğin Mecelle'nin 207, 300, 313, 392, 447, 596, 682, 692, 714 maddelerinde azınlık görüşü esas alınmıştır. Bkz. Hayreddin Karaman; İslam Işığında Günün Meseleleri, İz Yayınları, İstanbul, 2003, c.2, s.403

¹¹ Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Ma'ruzat'ında "Bu diyarda Şafii kavliyle amel etmek yasaktır" şeklinde fetva vardır. Bkz. Şeyhülislam Ebussuud Efendi; Ma'ruzat, Haz. Pehlül Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s.341

¹² Ali Akyıldız; Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.19 vd.

¹³ Mecelle literatürü hakkında detaylı bilgi için bkz. Sami Erdem; "Türkçe'de Mecelle Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt:3, Sayı:5, 2005, s.677 vd

¹⁴ Mecelle'de hükümler tamamen Hanefi mezhebinden alınmıştır. Bkz. Mecelle Mazbatası, ss.11-14

Mecelle ile ilk kez hukukçuların içtihatlarıyla oluşan bir hükümler mecmuası, şer'i hukukun düzenlediği alanda yalnızca tedvin yetkisi olan Padişahça “*Mucebince amel olunsun.*” denilerek onaylanıp resmi bir kanuna dönüşmüştür.¹⁵ Daha önceleri kısmi kanunlaştırma faaliyetleri yapılmasına rağmen bu ölçüde bir kanunlaştırma İslam hukuk tarihinde bir ilk olarak karşımıza çıkar.¹⁶

I.TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ OSMANLI HUKUKU

Genel yapısı itibarıyla bir İslam Devleti olan Osmanlı Devleti'nde İslam Hukuku ve örfi hukuk birlikte uygulanmıştır. Örfi hukuk alanında düzenlemeler “kanunname” şeklinde yapılmakla birlikte şer'i hukuk alanında Tanzimat dönemine kadar herhangi bir kanunlaştırma teşebbüsüne rastlanmaz. Klasik dönemde bugünkü şekli anlamda kanun gibi olmamakla birlikte çeşitli kanunnameler hazırlanmıştır. Bunlar İslam hukukunun düzenlediği alanlarda değil, bu hukukun paralelinde gelişen ve onunla çatışmayacak bir tarzda hukuki hayattaki boşlukları dolduran örfi hukukun düzenlediği alanlardadır.¹⁷ Örfi hukuk zaman içerisinde özellikle vergi hukuku ve arazi hukuku alanında doğan ihtiyaca göre çıkarılan irade ve fermanlara dayanır. Adaletin temini için halka uygulanacak kuralların bildirilmesi Hammurabi kitabelerinden beri mevcut olan bir uygulamadır. Osmanlı Devleti de bu yöntemi uygulayarak, sadece hukukçuların değil bütün halkın hukuk kurallarını açık bir şekilde öğrenebilmesini temin için çeşitli kanunnameler çıkarmıştır. Burada örfi hukukun, şer'i hukukun tanıdığı yetki muvacehesinde veya bu hukukun düzenlemediği sahalarda hüküm koyması söz konusudur. Kanunnameler şer'i hukuka aykırı olmamak kaydıyla örf ve adet hukukuna dayanmaktadır.¹⁸

Klasik dönemde Hanefi mezhebine mensup hukukçularca yazılan ve Osmanlı medreselerinde okutulan fıkıh eserleri, aynı zamanda kadıların bilgi ve hüküm kaynağı olarak görülmüştür. Bir başka ifadeyle bu dönemde bilgi kaynağı olarak kullanılan fıkıh eserleri, yürürlük kaynağı olarak da hizmet görmüş, böylece bir kanun metninin bulunmamasından doğan boşluğu doldurmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar Molla Hüsrev (ö.1480) tarafından yazılan “*Dureri'l Hukkam fi Şerhu Gureri'l-*

¹⁵ Halil Cin; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, 150.Yılında Tanzimat İçinde, Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.22

¹⁶ Mehmet Akif Aydın; Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayıncılık, 14.Baskı, İstanbul, 2017, s.66

¹⁷ Halil İnalcık; Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), “Kanunname” md., İstanbul, 2001, c.24, s.333

¹⁸ Mehmet Akif Aydın; a.g.e, 2017, s.75

Ahkâm”,¹⁹ ve Kanuni Sultan Süleyman döneminden Mecelle’ye kadar da İbrahim Halebi (1456-1549) tarafından telif edilen “Mülteka’l Ebhur”²⁰ kadıların çokça kullandıkları ve bu yönden adeta yarı resmi yürürlük kaynağı hüviyetine bürünen eserler olmuştur.²¹ Bunların yanı sıra diğer fıkıh eserleri ve özellikle en sahih görüşü belirlemede ve hukuki sorunların çözümünü somut olaylarla kolaylaştırmada sayıları bir hayli fazla olan fetva mecmuaları da kadınlara yardımcı olmuştur.²²

II. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI HUKUKU

Sözlükte “düzenleme, sıraya koyma, ıslah etme” anlamlarına gelen tanzim sözcüğünün çoğulu olan tanzimât “düzenlemeler” manasına gelir ve literatürde de “Devlet kurumlarında yapılan ıslah ve düzenlemeler” manasında kullanılır.²³ Bu düzenlemelerin yapıldığı dönem de Tanzimat Dönemi şeklinde isimlendirilmiştir. 3 Kasım 1839’da İstanbul’da ilân edilmiş olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu²⁴ ile başladığı kabul edilen dönemin ne zaman sona erdiği tartışmalı olmakla beraber 1878’de meclisin kapatılmasıyla dönemin sona erdiğini kabul eden görüşler öne sürülmüştür.²⁵

Tanzimat döneminde yapılan hukuki düzenlemelerden önce devrin siyasi ve idari yapısı hakkında kronolojik sırayla kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır:

Dönemin dışişleri bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde İstanbul Gülhane meydanında bakanlar, din bilginleri, hahambaşı, Rum ve Ermeni patrikleri, esnaflar, elçiler ve başka hazır olanların önünde Tanzimat Fermanı duyurulmuştur. Ferman; can ve mal güvenliği, ırz ve namusun korunması, vergi rejiminin düzenlenmesi, asker alım sistemi ve rüşvetin önlenmesi konularında yeni kanunlar çıkarılacağını belirtmiş, devamında bu konuları görüşüp karara bağlamak üzere vazifelendirilen Meclis-i Vâlâ’nın üye sayısının

¹⁹ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz; “Durer’ul Hukkam” md., İstanbul, 1994, DİA, c.10, ss.27-28

²⁰ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükrü Selim Has; “Mülteka’l Ebhur” md., İstanbul, 2006, DİA, c.31, ss.549-552

²¹ Ahmet Akgündüz; İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c.3, s.213

²² Örneğin Fetava-yı Ali Efendi, Fetava-yı Hindiyeye gibi fetva kitapları bu tür mecmualardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Atar; DİA, “Fetva” md., İstanbul, 1995, c.12, ss.486-496

²³ Bkz. Kubbealtı Lugatı, “Tanzimat” md.

²⁴ Fermanın metni için bkz. Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, c.5, ss.255-258; Fermanın Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim vatandaşlarına etkileri için bkz. Gülnihal Bozkurt; 1839-1914 Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.42 vd.

²⁵ Ali Akyıldız; “Tanzimat” md., DİA., İstanbul, 2011, c.40, s.1

fazlaştırılması ve fermanın bütün iç ve dış kamuoyuna duyurulması kararlaştırılmıştır.²⁶

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ile müslim-gayrimüslim eşitliğinin sağlanması aynı zamanda, gayrimüslim vatandaşların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını engellemek gayesiyle hazırlanan ve müstakil bir Osmanlı milleti oluşturmayı hedefleyen mühim bir projenin ilk adımı olarak değerlendirilebilir.

Yeni kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye²⁷ de Tanzimat döneminde Hariciye Nezâreti'yle beraber yenilikler için mühim görevler üstlenmiş ve ilk on beş senede yapılan neredeyse tüm yenilikler bu iki müessesenin öncülüğünde gerçekleştirilmiştir.

Bunun dışında Tanzimat döneminde eğitim ve öğretim alanında da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1845'te ilkokul, ortaokul, lise ve bir üniversite açılmasına yönelik tasarılar hazırlanmıştır. Meclis-i Vâlâ ile Dışişleri Bakanlığı'nın denetiminde olmak üzere 27 Haziran 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiyye oluşturulmuştur. Meclisin kararlarını tatbik etmek amacıyla 13 Kasım 1846'da Eğitim Bakanlığı kurulmuştur.²⁸

1. Abdülmecid'in 28 Mart 1855 tarihli irade-i seniyyesiyle cizyenin bedelli askerlik vergisi olarak alınması kararlaştırılmıştır. 18 Şubat 1856'da İslahat Fermanı ilân edilmiştir. Söz konusu fermanla, Tanzimat Fermanı'yla vatandaşlara tanınan haklar ve evvelki devirlerde gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar güvence altına alınmış ve bu hususların yeni gereksinimlere göre yorumlanması için hükümetin kontrolü altında patrikhanelerde meclislerin oluşturulması öngörülmüştür. Patriklerin "kayd-ı hayat" koşulu ile atanması esası yanında patrikler ile ruhban sınıfı mensuplarına devlete sadakat yemini ettirilmesi kabul edilmiş ve kendilerine devletçe maaş bağlanmıştır. Gayrimüslim cemaatlere hükümetin izniyle ibadethane, hastane ve okul gibi kurumları onarma ve yenilerini inşa etme olanağı tanınmıştır. Bu kurumların işlerinin ruhban sınıfından ve halktan seçilen temsilcilerden teşekkül eden karma meclislerce idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, şahısların inançlarını değiştirmeye zorlanamaması ve bütün vatandaşların ayırım gözetmeksizin devlet memurluğuna alınabilmesi

²⁶ DÜSTUR, Birinci Tertip, İstanbul, 1289, I, ss.4-7

²⁷ II.Mahmud'un kurduğu reformları planlayıp icrasını denetleyen yüksek yasama ve karar organıdır. Meclisin görevi, yapılması düşünülen ve "tanzimât-ı hayriyye, tanzimât-ı mülkiyye" olarak adlandırılan reformların gerçekleştirilmesi amacıyla kanun ve nizamları hazırlamak ve mazbatalara son şeklini vermektir. Ayrıca çıkardığı kanun ve nizamnamelerin uygulanıp uygulanmadığını denetleme hakkına sahiptir. Meclisin toplanma şeklini, kurallarını ve işleyiş tarzını belirleyen iç tüzüğü, üyelerin düşüncelerini serbestçe açıklamalarını ve kararların oy çokluğuyla alınmasını öngörüyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız; "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" md., DİA, Ankara, 2003, c.28, ss.250-251

²⁸ Ali Akyıldız; 2011, s.5

esaları benimsenmiştir. Müslümanlarla gayrimüslim vatandaşlar arasında yahut iki tarafın kendi dindaşları arasındaki uyuşmazlıkları çözme yetkisine sahip karma mahkemelerin hayata geçirilmesine karar verilmiştir.²⁹

26 Eylül 1854 tarihinde Meclis-i Âli-i Tanzimat kurulmuş; bu meclis, Meclis-i Vâlâ'nın yetkilerinden olan yasama görevini üstlenmiştir.³⁰ Fransız Ticaret Usul Kanunu 1861'de Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi adıyla tercüme edilerek kabul edilmiştir. Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye 5 Mart 1868'de Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ismiyle iki farklı kurum şeklinde ayrılmıştır. Fransa'daki Conseil d'Etat örnek alınarak oluşturulan Şura-yı Devlet'in reisliğine Midhat Paşa (1822-1884), Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin reisliğine Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları her iki mecliste de temsil edilmiştir.³¹

Mütercim Rüşdü Paşa, Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa liderliğinde bir grup 1876'nın 30 Mayıs günü darbe yapıp padişah Abdulaziz'i tahttan indirmiş ve tahta V. Murad'ı geçirmiştir.³² Yaşadığı kanlı olaylar sebebiyle ruh sağlığı bozulan V. Murad iyileşmeyince 31 Ağustos'ta II. Abdulhamid tahta geçirilmiştir. Midhat Paşa başkanlığında kurulan bir komisyon 7 Ekim 1876'da Osmanlı Devleti'nin anayasası olacak Kanun-ı Esasi'yi hazırlama mesaisine başlamıştır. 23 Aralık 1876'da, Meşrutiyet ilan edilmiş ve Kanun-ı Esasi yürürlüğe konulmuştur. Kanun-ı Esasi'de, halkın temsilcilerinin seçeceği azalardan oluşacak "Meclis-i Meb'usan" ile sultanın atayacağı azalardan oluşacak "Meclis-i A'yan" şeklinde iki kısımlı bir parlamento öngörülmüştür.³³ Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de açılmış ve birinci faaliyet dönemi 28 Haziran 1877 tarihinde hitama ermiştir. Meclis-i Meb'usan yeni çalışma dönemine 13 Aralık 1877'de başlamış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi ile bazı güvenlik sorunları sebebiyle 13 Şubat 1878 tarihinde padişah II. Abdulhamid tarafından tatil edilmiştir.³⁴

Tanzimat'la başlayan süreçte Osmanlı Devleti'nde kanunlaştırma ve yargı teşkilâtı alanlarında ciddi reformlar yapılmıştır.³⁵ Bunların en

²⁹ Ufuk Gülsoy; Islahat Fermanı md., DİA, İstanbul, 1999, c.19, ss.186-188

³⁰ Mehmet Seyitdanlioğlu; Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), TTK Yayınları, Ankara, 1996 ss.47-52

³¹ Mehmet Akif Aydın; DİA, "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye" md., İstanbul, 1994, c.9, s.387

³² Cevdet Küçük; DİA, "Abdülaziz" md., İstanbul, 1988, c.1, s.180

³³ Mehmet Akif Aydın; DİA, "Kanun-i Esasi" md., İstanbul, 2001, c.24, s.330

³⁴ Yılmaz Kiziltan; "1.Meşrutiyet'in ilanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.26, sayı 1, 2006 s.269

³⁵ Devrin hukuk hayatıyla ilgili bkz. Nicolae JORGA; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, c.5, ss.355-356; Yapılan reformlarla ilgili bkz. Ahmet Yusuf Yılmaz; Osmanlı Hukukunda Batılılaşma Süreci

önemlisi yeni mahkemeler kurulması ve var olan mahkemelerin yeni bir şekle sokulmasıdır.³⁶ Ayrıca, bu dönemde birbiri ardınca yeni kanunlar hazırlanıp yürürlüğe girmiştir. Tanzimat Fermanı'ndan itibaren hukuk alanında yapılan değişiklikleri en genel şekilde özetlemeye çalıştığımız bu dönemde, yeni kanunları uygulayacak yeni mahkemelerin kurulması ve şer'i usullerin yanında bu şekilde Avrupa menşeli kanunlara yer verilmesi ile hukuk hayatında ikilik söz konusu olmuştur.³⁷

A) KANUNLAŞTIRMA

Kanunlaştırma, bir ülkede dağınık veya sözlü durumda bulunan hukuk kaidelerini bir araya getirerek, bütün ülkede geçerli olan bir hukuk sistemi oluşturmaktır.³⁸ Kanunlaştırma faaliyetlerinin sebepleri olarak; hukuki birliğin sağlanmak istenmesi, merkezi devlet fikrinin güç kazanması, ekonomi güvenliğinin sağlanması, sistematik hukuk ilminin gelişmesi, liberalizmin ve rasyonalizmin güç kazanması ve tabii hukuk ekolünün güç kazanması doktrinde öne sürülmektedir.

Latince'de kabul etmek, almak gibi anlamlarda kullanılan "recipere" mastarından türetilmiş olan "receptio" sözcüğü, İngilizce'de "reception", Fransızca'da "re'ception" şeklinde telaffuz edilmektedir. Bu sözcük zamanımızda bir toplumun mevzuatının başka bir toplumca alınarak uygulanmasını karşılamaktadır.³⁹ Medeniyetler ve toplumlar gelişmekte ve değişmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olması sebebiyle toplumlar arasında karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Bu yönüyle kendi hukuk kurallarını henüz toplayıp yazılı hale getirememiş toplumlar hızlı bir uygulama gerçekleştirmek amacıyla bunu hazırda yapılmış olan bir toplumdaki kendi diline ve kültürüne aktararak alabilmektedir. İşte bu durum "resepsiyon" olarak isimlendirilmektedir. İsviçre Medeni Kanunu'ndan çevrilerek alınmış 743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi buna örnek olarak verilebilir.

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, ss.81-94

³⁶ Coşkun Üçok/ Ahmet Mumcu/ Gülnihal Bozkurt; Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s.359

³⁷ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi kanunlaştırma çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Gayretli; Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, ss.75-239; Muhammed Tayyip KILIÇ; İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, ss.193-208

³⁸ Seda Örsten Esirgen; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri", ADALET DERGİSİ, Aralık 2019, Yıl:146, Dönem: VI sayı: 62-63, s.430

³⁹ Gülnihal Bozkurt; Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.6

Başka bir toplumun yazılı hukuk kurallarını benimsemek yerine kendi yazılı olmayan veya yazılı olup da dağınık haldeki hukuk kurallarını toplayarak bütün devlette geçerli bir kanun haline getirme ise “kodifikasyon” olarak adlandırılır. “Code Civil” ve Mecelle de bu kanunlaştırma şekline örnek olarak verilebilir.

Osmanlı Devleti’nde yeni kanunların yapılmasındaki en büyük etkenlerden biri Batı’da gerçekleşen sanayi devriminin ortaya çıkardığı imalat fazlasıdır. Batılı devletler, Osmanlı Devleti gibi büyük ekonomilerine mamullerini sokmaya çalışmışlardır.⁴⁰ Bu çalışmalar sonucu, Osmanlı Devleti’yle anılan devletlerin alım-satım münasebetleri büyük ölçüde fazlaşmış, Cevdet Paşa’nın belirttiği gibi hususan Kırım Harbi’nden sonra önemli şekilde canlılık meydana gelmiştir.⁴¹ Öte taraftan Osmanlı Devleti’nde üretim tarzı Batı’dakine yakın bir dönüşüm geçirdiğinden; oluşan ekonomik yoğunluk da ticaret ve borçlar hukuku sahaslarında güncel düzenlemeleri gerektirmiştir. 1850’de Ticaret Kanunnâme-i Hümayun’u kabul edilmiştir.⁴² Fakat bu alanda var olan eksikliklerin giderilmesi zorunluluğu borçlar hukuku sahasında da yeni ve güncel bir düzenleme yapma düşüncesini doğurmuştur. Tanzimat ve sonraki dönemlerin yukarıda aktarılan siyasî, iktisadî ve içtimâî koşulları Osmanlı’yı Batı’nın etkisi altında bırakmış, bu da bir medenî kanun hazırlanması mevzuunda Osmanlı devlet adamlarına tesir etmiştir. Bilhassa Fransa, Fransız tacirlere alışık oldukları bir hukuki alt yapı sağlayacağından “Code Civil”in⁴³ Osmanlı Devleti’nce kabul edilmesi için yoğun baskı uygulamıştır.⁴⁴

III. MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE

A) Mecelle’nin Hazırlanışı

Mecelle’nin kanunlaştırılmasına tesir eden hukukî, ekonomik ve siyasî nedenlerin bulunduğu şüphesizdir. Tanzimat sonrası, klasik adli

⁴⁰ 1838’de İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile yaptığı Baltalimanı Muâhede (16 Ağustos 1838) ve diğer devletlerin benzer anlaşmalarında bu durum açıkça görülür

⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa; Tezâkir, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, c.1, s.62

⁴² Bu konuda geniş bir çalışma için bkz. Macit Kenanoğlu; Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle İşığında Osmanlı Ticaret Hukuku, Lotus Yayınları, Ankara, 2005

⁴³ 1804’de Fransa’da I.Napolyon döneminde kabul edilen medeni kanun. Napolyon’un emriyle bir medeni hukuk komisyonu kurulmuş, komisyonun hazırladığı tasarı 31 Mart 1804 tarihinde “Code Civil des Français” adıyla yürürlüğe girmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Seda Örsen Esirgen; “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi, 2011, Bahar, s.35 vd.

⁴⁴ Ekrem Buğra Ekinci/ Ahmet Şimşirgil; Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle, İstanbul, 2008, s.51

teşkilat mühim surette değişim geçirmiş ve Şer'iyeye Mahkemeleri'nin yanında ceza, ticaret ve hukuk mahkemeleri kurulmuştur. Nizâmiye Mahkemeleri ismiyle bilinen mezkûr mahkemelerine atamak için gerekli hukuk müktesebatına ve fıkıh geleneğine hâkim kişiler bulunamamıştır.⁴⁵ Bundan ötürü, anılan mahkemelerin hâkimlerinin uygulayabileceği yasaların hazırlanması gereksinimi belirlemiştir.⁴⁶ İşbu gereksinim, hususan ticaret mahkemelerinin tecrübeli ancak hukuk bilgisi az olan hâkimleri için ileri boyutlara ulaşmıştır.⁴⁷ 1850 tarihli Ticaret Kanunu yürürlükte olsa da rehin, kefâlet, vekâlet ve havâle sözleşmeleri hakkındaki bazı davaların hukuki incelikleri konusunda mühim meseleler meydana çıkmıştır.⁴⁸ Diğer taraftan Hanefî mezhebinde neredeyse her meselede muhtelif içtihatların olması nedeniyle bu içtihatlar arasından en sahih ve tatbiki medar olanını tespit etmek durumunda bulunan kadılar zorlanmaktaydılar.⁴⁹ Mecelle, bu değişik içtihatlardan yalnızca uygulanacak olanları topladığından hâkimlere kolaylık sağlamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nde dönemin hukukçuları ve devlet ricali arasında borçlar kanununun Batı'dan mı iktibas edileceği yoksa mer'i hukukun mu kodifiye edileceği hususunda bir süre fikir birliği sağlanamamıştır.⁵⁰ Bununla beraber 1855 yılı başlarında milli bir kanun fikrinin ağır bastığı ve medeni kanun olarak bir "Metn-i Metin'in hazırlanmasına teşebbüs edilerek bu amaçla Meclis-i Tanzimat içerisinde bir çalışma grubu meydana getirilmiş ve "Metn-i Metin" in hazırlanması vazifesi bu cemiyete verilmiştir. Rüştü Efendi'nin reisliğindeki bu cemiyet, Ali Ratib Bey, Hüsam Efendi, Tahir Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa'dan teşekkül etmiştir.⁵¹ İlk toplantısını 20 Safer 1272/2 Aralık 1855 tarihinde yapan cemiyet, bir süre çalıştıktan ve Kitabü'l Büyu'u hazırladıktan sonra dağılmıştır. Cevdet Paşa'ya göre anılan heyet içinde bir medeni kanun hazırlayabilecek yetkinlikte bir hukukçu olarak yalnızca İstanbul kadısı olan Tahir Efendi bulunuyordu. Nitekim Cevdet Paşa da kendisini, "*Ol vakit ulum-u nakliyyede (fıkıh, hadis gibi nakli ilimler) malumat ve melekem (yeteneğim) nakıs (eksik) idi.*" sözüyle

⁴⁵ Bkz.Mecelle Mazbatası, s.10

⁴⁶ Bu dönemde, hukukçu ihtiyacını karşılamak için klasik medreselerin yanı sıra 1854 yılında Muallimhane-i Nüvvab açılmış, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde de 1869'da bir hukuk şubesi kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Osman Ergin; Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, c.2, s.157-158

⁴⁷ Ahmet Akgündüz; 2012, s.213

⁴⁸ Hoca Eminefendizade Ali Haydar Efendi; Dürer'ül Hukkam Şerhu Mecelleti'l Ahkâm; Şirket-i Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1330, c.1, s.3

⁴⁹ Ahmet Akgündüz; 2012, s.214; Mecelle Mazbatası, ss.8-10

⁵⁰ Batı'daki ve Osmanlı devletindeki kanunlaştırma amillerinin mukayeseli incelemesi için; bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; Türk Medeni Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1959, c.1, ss.45-46

⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa; yay. Cavid Baysun, 1953, s.63

ifade ettiği üzere fıkıh ilmini de kapsayan nakli ilimlerde kâfi görmemekteydi.⁵²

Metn-i Metin'den sonra medeni kanun hazırlama çalışmaları, 1850 tarihli Ticaret Kanunu'nun düzenlemediği alanlarda yürürlüğe sokma düşüncesiyle Fransız Medenî Kanunu'nun iktibas gayretleri sürecinde tekrar ortaya çıkmıştır. Âli Paşa⁵³, Girit'ten Sultan Abdülaziz'e⁵⁴ 30 Kasım 1867 tarihinde göndermiş olduğu mektupta hiç olmazsa Mısır'daki gibi karma mahkemelerdeki davalar için Fransız Medenî Kanunu'nun iktibasının zorunlu olduğunu bildirmişti.⁵⁵ Hatta kaynaklara göre, Fransız büyükelçisi De Bourree⁵⁶'nin de etkisiyle Âli Paşa, Said Paşa'ya "Code Civil"ın Arapça çevirisinden Türkçe'ye tercüme edilmesi vazifesini tevdi etmişti.⁵⁷

Ancak fıkıh literatürünün kanunlaştırılması önerisi git gide ağır basmaktaydı. Önde gelen paşaların bulunduğu bir toplantıda Ahmed Cevdet Paşa'nın ısrar etmesi, Şirvanizade Rüşdü Paşa(1828-1874) ile Fuad Paşa'nın(1814-1869) da bu fikri onaylaması sonucunda Fransız Medeni Kanunu'nun alınması düşüncesinden vazgeçilerek İslam hukukunun medeni ve borçlar hukuku hakkındaki hükümlerinin kanunlaştırılmasında karar kılınmıştır.⁵⁸ Bu amaçla Arazi Kanunnamesi⁵⁹ gibi birçok kanunun hazırlanışında öncülük etmiş, "Metn-i Metin" çalışmasında da bulunmuş olan Ahmed Cevdet Paşa'nın reisliğinde Mecelle cemiyeti teşkil edilerek kanunun yazılmasına başlanmıştır.⁶⁰

⁵² Ahmet Cevdet Paşa; a.g.e, s.63

⁵³ Mehmed Emin, Osmanlı Sadrazamı, Fuat Paşa'nın ölümünden (1869) sonra Hariciye Nezareti'ni de üzerine alıp devlet idaresinde etkili oldu. Geniş bilgi için bkz. Kemal BEYDİLLİ; "Âli Paşa" md., DİA, İstanbul, 1989, c.2, ss.425-426

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük; Abdülaziz md., DİA, İstanbul, 1988, c.1, ss.179-185

⁵⁵ Roderic H. Davison; Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876) , çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İkinci Baskı, İstanbul, 2005, s.262

⁵⁶ Nicolas de Bourree, Fransız Büyükelçi. 28 Ağustos 1866- 9 Haziran 1870 arasında büyükelçilik yapmıştır.

⁵⁷ M. Akif Aydın, 1999, s.46

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa; a.g.e, s. 200, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bu bağlamda "O devirde dine müstenit hukuku ortadan kaldırmak, dini ortadan kaldırıp kâfir olmakla müsavi (eşit) telakki edilirdi." demektedir. Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", Tanzimat, İstanbul, 1999, c.I, s. 206. Ömer Lütfi Barkan'a göre de Tanzimat Fermanı sonrası idare hukuku ve ceza hukuku gibi alanlarda yeni düzenlemeler yapıлып, yabancı ülkelerin bazı yasaları aynen kabul edilirken, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin düzenlediği konularda bu çeşit yeni düzenlemelere cesaret edilememiştir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan; "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi," İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XI, 1945, s. 209

⁵⁹ Mehmet Akif Aydın; DİA, "Arazi Kanunnamesi" md., İstanbul,1991, c. III, s.346-347

⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa; 1980, s. 200; Ebül'ula Mardin; Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 61- 64; Mehmet

İlk olarak Şûrâ-yı Devlet azası Seyfeddin ve Mehmed Emin, Evkaf-ı Hümâyün müfettişi Seyyid Halil, İbn Âbidinzâde Alâaddin ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye üyeleri Ahmed Hulûsi ve Ahmed Hilmi'den teşekkül eden Mecelle Cemiyeti başta 100 maddelik bir mukaddimeyi ve 1. kitap olan “Kitâbü'l-Büyû”u hazırlamış ve bu kısım şeyhüislâmlık ile başka hukukçuların tetkikine sunulmuştur.⁶¹ Bu çalışma, geri dönüşler doğrultusunda gereken tashihler yapılarak 22 Mart 1869 tarihinde sadârete sunulmuş; Sadâretçe 7 Muharrem 1286'da sultana arz edilen Mukaddime ile “Kitâbü'l-Büyû”sonraki gün onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kitaptan sonra 7 Şubat 1870'de icârât, 20 Nisan 1870'de kefâlet, 16 Mayıs 1871'de havâle ve rehin kitapları yürürlüğe girmiştir.⁶²

Kefâlet kitabının yürürlüğe girmesinden sonra 26 Nisan 1870'de Cevdet Paşa, Bursa valiliğine tayin edilmiştir.⁶³ Mecelle Cemiyeti şeyhüislâmlık makamına bağlanmış ve reisliğine Gerdankıran Ömer Efendi⁶⁴ getirilmiştir. Cevdet Paşa'nın tayin edilmesinden önce “Kitabu'l-Havale” bitirilip 18 Nisan 1870 tarihinde sadarete sunulmuş, “Kitabu'r-Rehin” de önemli ölçüde tamamlanmıştı. Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyeti'nden ayrılmasında Cevdet Paşa'nın muhafazakâr görüşlerinin dönemin Batıcı devlet adamları ile Fransa büyükelçisini rahatsız etmesi ve Mecelle'nin şeyhüislâmlıkta değil Adliye Nezareti'nde hazırlanmasının etkili olduğu varsayılabilir. Ek olarak, “Kitabu'l-Havale”nin 692. maddesinde, az bilinen Hanefi hukukçusu İmam Züfer'in⁶⁵ içtihadının tercih edilmesine devrin şeyhüislamının muhalefetinin de etkisi olduğu söylenebilir.⁶⁶ Mecelle Cemiyeti tarafından Cevdet Paşa'nın bulunmadığı dönemde yazılan Kitabu'l-Vedia kanun tekniği ve içerdiği hükümler yönlerinden tenkide uğrayıp ilim çevrelerince beğenilmediğinden Cevdet Paşa tekraren cemiyetin başkanlığına getirilmiştir.⁶⁷ Bundan sonra kendisi “Kitabu'l-Vedia”yı

Akif Aydın; 1996, s. 75-78; Hayreddin Karaman; Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi, Nesil Yayınları, İstanbul, t.y., s. 328-330

⁶¹ Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi; Vakayiname, Yayına Hazırlayan: Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, c.12, s.78

⁶² Ebül'ula Mardin; 1996, s.123

⁶³ Osman Keskiöglü; “Ahmed Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1966, c.14, s.223; Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi; 1989, c.15, s.34

⁶⁴ Ömer Hulusi Efendi; ö.1875, fakih ve müderris. Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Özcan; “Ömer Hulusi Efendi” md., DİA, İstanbul, 2007, c.34, s.71

⁶⁵ Ebu Huzeyl Zufer b.el Huzeyl b.Kays el-Anberi el Basri (729-775)

⁶⁶ İtiraz üzerine şeyhüislâmlıkça tekrar incelenen 692. madde sonradan sakıncalı görülmemiş ve Cevdet Paşa'nın düzenlediği şekliyle kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebül'ula Mardin; 1996, ss. 83-85

⁶⁷ Ahmed Cevdet Paşa; 1980, ss. 211-213; 1991, 40; Ebül'ula Mardin; 1996, s. 102-103

toplatmış, cemiyet bunun yerine 4 Mart 1872’de yürürlüğe girmiş olan “Kitabu’l-Emanat”ı hazırlamıştır.⁶⁸

1872 senesinden başlayarak da sırayla hibe, gasb ile itlâf, hacr, ikrah ile şüf’a, şirket, vekâlet, sulh ile ibrâ, ikrar, dava ve son olarak 15 Eylül 1876’da kazâ ve beyyinât kitapları mer’iyyete konulmuştur. Bu şekilde Mecelle’nin 16 kitabı takriben yedi senede peyderpey yayımlanmıştır. Mecelle kitaplarının çoğunluğu Sultan Abdülaziz devrinde, kalan kısmı da Sultan II. Abdülhamit devrinde yürürlüğe sokulmuştur. Bu kanunun hazırlanmasında vazife ifa eden hukuk adamları değişmiş, kitapların ahirinde hazırlayan heyetin azalarının adları yer almıştır, bu üyeler toplamda on dört kişidir.⁶⁹

Hâkimler; Mecelle yürürlüğe girdikten sonra Hanefi mezhebinde veya diğer mezheplerde olan muhtelif içtihatları tatbik olanağını kaybetmiş ve başka görüşlere göre hüküm kurmaktan menedilmiş oldular. Bu doğrultuda, Mecelle’nin 1801. maddesinde kaza yetki ve vazifesinin sınırlandırılabilceği zira bir içtihadın tatbiki için padişah emri çıktığında hâkimlerin başka bir içtihadı tatbik edemeyecekleri hükmü getirilmiştir.

B) Mecelle’nin Kapsamı ve Bölümleri

Mecelle mukaddime ile 16 kitap olarak toplam 1851 maddedir.⁷⁰ 100 maddelik mukaddime bölümü fikhın tarifinin verildiği madde ile başlar, onu 99 küllî kaide takip eder.⁷¹ Bu kaideler, kazuistik yöntem çerçevesinde oluşmuş İslâm fıkıh literatürü içinden özetlenmiş temel hukuk ilkeleri olup kanun hükümlerinin iyi bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olur, hükmü bulma yolunu açıklar.⁷² Bunların çoğu atasözü gibi ustaca hazırlanmıştır.⁷³ Söz konusu küllî kaidelerden bazıları başka hukuk sistemlerinde de aynen mevcuttur. Ancak sadece bu kaidelere dayanılarak eldeki davada hüküm verilemez.⁷⁴

Mecelle; özünde borçlar, kısmi olarak da eşya ile muhakeme hukukuna ilişkin olup müstakil bir medeni veya borçlar kanunu niteliği

⁶⁸ Yürürlükten kaldırılan “Kitabu’l-Vedia”nın metni için bkz. Mehmet Akif Aydın; “Kitabu’l Vedia” Osmanlı Araştırmaları, 1993, sayı: XIII ss. 207-226

⁶⁹ Ebül’ula Mardin; 1996, s. 160-167

⁷⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye metinleri ve şerhleri için Bkz.: Sami Erdem; 2005, c. III, sayı: 5, ss. 674- 690

⁷¹ Küllî Kaideler ve Mecelle hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Demir; Küllî Kaideler Ekolü ve Mecelle, Katre Yayınları, İzmir, 2008; Necmettin Kızılkaya; Hanefi Mezhebi Bağlamında Küllî Kaideler, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss.253-270

⁷² Abdülkerim Zeydan; el-Veciz fi Usuli’l-Fıkh, Müesseseti’r Risaleti’n Naşirun, Beyrut, 1436, s.17

⁷³ Kemal Gözler; Hukuka Giriş, Ekin Yayınları, Bursa, 2017, s.244

⁷⁴ Ayrıca bkz. Mustafa Bakır; Kaide md., DİA, İstanbul, 2001, c.24, s.205-210

bulunmamaktadır; nitekim miras ve aile hukuku hükümleri mevcut değildir.⁷⁵ Diğer taraftan bir medeni yasada bulunması beklenmeyen hükümleri de içermektedir. Bu duruma, muhakeme hukukuyla alakalı bulunan dava, ikrar ve kazâ ile beyinât kitapları misal olarak verilebilir. Bunun sebebi Mecelle'nin klasik fıkıh literatüründeki "Muamelat" kısmını tedvin etmesidir.⁷⁶ Ancak Mecelle bu tertibinde kısmen fûru' kısmen de kavaid kitaplarının sistematîğini takip etmiş, ibadetler fıkın diğer alanlarından ayrılmıştır.⁷⁷

Ayrıca, Mecelle Nizâmiye Mahkemeleri'nin ihtiyacını karşılamayı esas gaye gütmekteydi. Miras ile aile hukuku Şer'iyeye Mahkemeleri'nin görev alanına girmekteydi. Yine, Şer'iyeye Mahkemeleri Şeyhülislâmlık'a, Nizâmiye Mahkemeleri ise Adalet Bakanlığı'na bağlıydı. Adalet Bakanlığı da kendi yetki sahasında bulunan yani kendisine tabi olan Nizâmiye Mahkemeleri'nin mevcut ihtiyacına öncelik tanımak durumunda kalmaktaydı. Mecelle'de muhakeme hukuku hakkında hükümlere yer verilmesi de benzer ihtiyaçtan ileri gelmektedir; çünkü anılan zamanda Nizâmiye Mahkemeleri'nin tatbik edecekleri herhangi bir usul yasası bulunmamaktaydı.⁷⁸

Mecelle, mücerret-kazuistik denilebilecek karma bir metotla düzenlenmiştir.⁷⁹ Bazı maddeler istisna edilirse⁸⁰ akitler hakkında umumi hükümler yazılmadan, her bir borç ve akit şekliyle alakalı hükümler müstakil olarak incelenmiştir. Yine akitlerin öneri ve kabul ile tamamlanacağını belirten umumi bir kural yerine tüm akit kitaplarının başında o akdin öneri ve kabul ile tamamlanacağı hükme bağlanmıştır.⁸¹

Yalnızca Hanefî mezhebindeki içtihatlar toplanarak yapılan Mecelle'de mezhep içindeki içtihatlar arasından devrin şartları nazara alınarak bir kısım tercihler yapılmışsa da telifik⁸² yoluna (diğer mezheplerden hükümlerin toplanması) başvurulmamıştır. Bu durumda hem dönemin koşullarının böyle kökten bir değişime müsait bulunmamasının hem de Hanefî mezhebinin asırlarca resmi mezhep

⁷⁵ Gülnihâl Bozkurt; 1996, s. 161; M. Âkif Aydın; 1985, ss. 131-132; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; 1999, ss. 190-191; Cihan Osmanağaoglu Karahasanoğlu; 2011, s.104

⁷⁶ Bkz. Mecelle; md.1

⁷⁷ Necmettin Kızılkaya; a.g.e, s.278

⁷⁸ Mecelle Mazbatası'ndan.

⁷⁹ Ahmet Akgündüz; a.g.e, s.217

⁸⁰ Örn.Mecelle md. 97 ve 98 bu şekilde düzenlenmiştir.

⁸¹ Örn. Mecelle md. 433, 706, 773 ve 804 hükümleri bu şekilde düzenlenmiştir.

⁸² Telifik, sözlükteki "Kumaşın iki kenarını birleştirip dikmek" anlamına gelmekte olup, fıkhıta bir meselede kolaylıkları toplamamak şartıyla bir veya daha fazla mezhebin görüşlerini birleştirerek, taklit yoluyla uygulamak demektir. Bu metodun geniş bir incelemesi için bkz. Yasemin Korucu; İslam Hukukunda Telifik (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010, ss.28-67

olarak kabul edilmiş olmasının tesiri vardır. Örneğin; “Havâle” kitabında İmam Züfer’in içtihadının tercih edilmesinden dolayı yapılan şiddetli muhalefet, telfik gibi radikal bir yöntemin daha çok tepki çekebileceğinin işareti sayılabilir.⁸³

Mecelle’nin dili ve üslubu, o döneme nazaran yalın ve basittir. Çoğu maddenin hüküm koyucu mahiyetteki ilk bölümünü bir örnek bölümü takip etmektedir. Hükümün örneklerle açıklanması, meseleci usulle yetişen kadıların hukukî müktesebatı göz önüne alındığında, dönemin şartlarına da uygundur.

Mecelle’deki her kısmın başında bölümle alakalı tarifler bulunur, 1851 maddenin takriben dokuzda biri bu tariflerden meydana gelmiştir. Bu tercihte modern kanunlarda yapıldığı gibi kanun hükümlerinin düzenledikleri konunun net bir tarzda anlaşılmasının ve kanunun uygulanmasında hatalara yol açmama düşüncesinin rol oynadığı düşünülebilir. Bununla birlikte her meselenin ayrıntılı olarak düzenlenmesi, hâkimlere sınırlı bir takdir alanı kalmasına sebep olmuştur.

C) Mecelle’nin Uygulanma Alanı ve Süresi

Mecelle o günün Osmanlı Devleti coğrafyasındaki bugünkü, Lübnan, Suriye, Irak, Ürdün, İsrail ve Filistin’de tatbik edilmiş, imparatorluk dağıldıktan sonra bile bu ülkelerde belli bir zaman geçerliliğini korumuştur.⁸⁴ Bu durum, Suriye ve Lübnan devletlerinde mülkiyet hukuku açısından 1930, diğer hükümleri bakımından Lübnan’da 1934 ve Suriye’de 1949, Irak devletinde 1951, Ürdün devletinde 1977 senesine dek devam etmiş, yine bazı kısımlarıyla Arnavutluk’ta 1928, Bosna Hersek’te ise 1945 yılına değin uygulanmıştır.⁸⁵ Hatta Güney Yemen’de 1992’ye kadar uygulanmıştır.⁸⁶ Mecelle, uygulandığı yerlerde ve diğer İslâm devletlerinde hazırlanmış olan kanunlara tesir etmiştir.⁸⁷ Tunus Akitler ve Borçlar Kanunu’nda, Mecelle’nin külli kaidelerinin mühim bir bölümü yer almıştır. Mecelle’nin Fas Borçlar Kanunu, Irak Borçlar Kanunu, İsrail’de hazırlanan yerli kanunlar ve Karadağ Genel Mülkiyet Kanunu’na (1888)’na da etki ettiği söylenebilir.⁸⁸

⁸³ Tartışma için bkz. Osman Keskiöglü; a.g.m, s.229; maddenin açıklaması için bkz. Ali Haydar Efendi; 1330, c. II, s. 192-196

⁸⁴ Kemal Gözler; 2017, s.244

⁸⁵ Mehmet Akif Aydın; Mecelle md., DİA, Ankara, 2003, c.28, s.233, Ekrem B. Ekinci / Ahmet Şimşirgil; 2008, s.59

⁸⁶ Ekrem Buğra Ekinci; 2012, s.559

⁸⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Abdulazim İbrahim, “Mecelle’nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri”, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, c.1, s.1, 2017, ss. 8-18

⁸⁸ Mehmet Akif Aydın; a.g.e, s.234; Ekrem Buğra Ekinci / Ahmet Şimşirgil; a.g.e, s.60

Sömürgeleştirilmiş veya işgal olunmuş genellikle yoğun Müslüman nüfusun yaşadığı bu bölgelerde Mecelle'nin uygulanmaya devam etmesinde, Mecelle'nin İslam Hukuku temelli ve sahasında hazırlanan ilk kanun olmasının yanı sıra, hâkimlere kolaylık sağlamasının da etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca; Mecelle Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olduğundan Osmanlı egemenliğinde asırlarca yaşamış halkların anlamasının ve uygulamasının kolay olması da bunda etkili olmuştur. Son olarak, insanların her devirde ihtiyaçlarının ve problemlerinin benzer oluşu, eski alışkanlıkların değiştirilmesinin zaman alması ve devletlerin hukuki istikrarı sağlamak istemesi de diğer etkenler arasında sayılabilir.

D) Mecelle'nin Yürürlükten Kaldırılması

Mecelle'de sosyal ve iktisadi şartlar ile yeni ihtiyaçlar nazara alınarak Hanefî mezhebindeki uygun içtihatlar, onun devrin hukuki sorunlarına tam surette çözüm sunan bir yasa olabilmesini temin edememiştir. Örneğin; maldan faydalanma hakkının mal sayılmaması⁸⁹ nedeniyle menfaatleri konu edinen hukukî işlemlerin yapılamaması, taşınmazların gasp kapsamı dışında bırakılması (md. 905), taşınırın kabzdan önce satışının yasak olması (md. 253) gibi hükümler devrin hukuk hayatında önemli sorunlar çıkarmıştır.⁹⁰ Bu eksikliklerin giderilmesi amacıyla Mecelle'nin değiştirilmesi fikri öne sürülmüşse de bu hususta 1916 senesine dek herhangi bir resmi girişim olmamıştır.

Kırk yıllık uygulamanın ardından Mecelle'nin eksik kısımlarının tamamlanması için Adalet Bakanlığı'nca bir komisyon kurulmuştur.⁹¹ Adalet Bakanlığı'nda 9 Mayıs 1916 tarihinde bir araya gelen komisyon, icap ederse başka mezheplerin içtihatlarından ve Şeriat'a uygun düşmek şartıyla diğer hukuk sistemlerinden yararlanmayı da prensip olarak kabul etmiştir. Ukud ve Vâcibât Komisyonu olarak bilinen alt komisyon, çalışmaları sonucunda, "Kitâbü'l-Büyû"ya 33 madde eklenmesini, 13 maddenin kaldırılmasını, 21 maddenin değiştirilmesini, "Kitâbü'l-İcârât"a 13 maddenin eklenmesi ile 10 maddenin de değiştirilmesini teklif etmiştir.⁹² Lakin anılan komisyon çalışmalarını sonuca ulaştıramamış ve istenilen yenilikler gerçekleştirilememiştir.⁹³

1923 ve 1924'te yeni bir medeni kanun yapma gayesiyle ile teşkil edilen komisyonlar kanunun içeriği ve dayanacağı hukukî sistem

⁸⁹ Bkz. Mecelle; md. 126

⁹⁰ Mehmet Akif Aydın; a.g.e, s.235

⁹¹ Düstur, İkinci Tertip, c.VI, ss.635-636

⁹² Ahmet Akgündüz; 2012, s.218

⁹³ Mecelle'nin değiştirilen bu maddelerinin ayrıntılı incelemesi için bkz. Ayşegül Çoban; Mecelle'nin Ta'dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, ss.16-71

hususunda siyasi irade ile bir ahenk sağlayamamıştır. 1924 yılında kurulan komisyon 251 maddelik bir taslak hazırlamıştır. Bu sırada, Lozan müzakereleri esnasında gündeme gelen adli imtiyazların kaldırılarak azınlıkların kişiler hukuku sahasında statülerinin düzenlenmesi sorununun halli için yeni kanunların tamamen Garp yasalarından alınması lazım geldiği yolunda bir düşünce ortaya çıkmıştır.⁹⁴

Devrin Adalet Bakanı M. Esat Bozkurt tarafından yapılan “Komisyonlar şu kanaatte idiler: “Her milletin kanunu kendi ihtiyaçlarına göre yapılır. Bizim kanunlar da bize göre yapılmalıdır.” Bu yanlıştır... Bugünkü sosyoloji, dünkü Montesquieu sosyolojisi değildir. Milletler kendi kendilerine yaşamıyorlar. İş bölümü medeni milletleri siyasi istiklallerine rağmen bir aile haline getirmiştir. Şu halde modern sosyoloji her memleketi ayrı ayrı değil, insanlığı kül halinde mütalaa eder. Türk milleti medeni dünyanın bir üyesidir. Ve en önemlilerinden birisidir. Bu bakımdan bağlı kalacağı hak sistemi, modern dünyanın hak sistemidir. ...Türk’ün milli ihtiyaçlarını, İslami esaslardan mülhem olan Maliki, Hanbeli, Şafii ve Hanefi kurullarla nasıl ifade edebildik?”⁹⁵ şeklindeki konuşma sonrasında; yeni Medeni Kanun’un esbab-ı mucibe layihasında⁹⁶ belirtildiği üzere, hukuku laikleştirmek amacıyla Mecelle’yi tadil etme çalışmalarına son verilerek İsviçre’nin Medenî Kanunu⁹⁷ tercüme ettirilmiş⁹⁸ ve yeni Medeni Kanun 17 Şubat 1926’da, Borçlar Kanunu ise 22 Nisan 1926 tarihinde TBMM’de kabul edilmiştir.⁹⁹ 864 Numaralı “Kanun-i Medeni’nin Suret-i Meriyet Şekl-i Tatbiki Hakkında Kanun”un 43. maddesiyle de Mecelle yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁰⁰

E) Mecelle’de Düzenlenen Akitler

Mecelle; Mukaddime ve aşağıdaki kitaplardan oluşmaktadır:

⁹⁴ Ahmet Akgündüz; a.g.e, s.795

⁹⁵ Bkz. Gülnihal Bozkurt, “Mahmut Esat Bozkurt’un Laik Hukuka Geçiş Katkıları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1994, c.2, s.4, s.206

⁹⁶ Yeni konulacak bir kanun veya kanunda yapılacak değişikliğin gerekçesini açıklayan metin.

⁹⁷ Code Civil Suisse, Eugene Huber’in derlediği kanun. 1907’de İsviçre federal meclisleri tarafından kabul edilmiş, 1912’de yürürlüğe girmiştir. Bir başlangıç ve 4 kitaptan oluşur. <https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19070042/index.html> (erişim tarihi: 01/03/2021)

⁹⁸ Osmanlı hukukçularının Batı kanunlarına gösterdiği ilgiyi anlamak bakımından, 1885 yılında Nazaret Hilmi Bey’in Fransa Medeni Kanunu’nu, Haçeriyân Efendi’nin de 1912 yılında İsviçre Medeni Kanunu’nu tercüme ettiğini, Alman Medeni Kanunu’nun da 1916 yılında tercüme edilmesi ifade eder. Bkz. Gülnihal Bozkurt, a.g.e, s.202

⁹⁹ Elif Dursunüst; “Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenisi”, Usûl Dergisi, c.12, yıl:2010, sayı:1, ss. 159 – 170.

¹⁰⁰ 864 Numaralı Kanun-i Medeni’nin Suret-i Meriyet Şekl-i Tatbiki Hakkında Kanun, 19 Haziran 1926 tarih, 402 sayılı Resmi Ceride’de (Resmi Gazete) yayınlanmıştır. Kanunun kabul tarihi 29 Mayıs 1926, yürürlük tarihi 4 Teşrin-i evvel/ Ekim 1926’dır.

- Kitabü'l-Büyû, giriş ile yedi bab (101-403 arası maddeler)
- Kitabü'l-Îcârât, giriş ile sekiz bab (404-611 arası maddeler)
- Kitabü'l-Kefâle, giriş ile üç bab (612 -672 arası maddeler)
- Kitabü'l-Havale, giriş ile iki bab (673-700 arası maddeler)
- Kitabü'r-Rehn, giriş ile dört bab (701-761 arası maddeler)
- Kitabü'l-Emânât, giriş ile üç bab (762-832 arası maddeler)
- Kitabü'l-Hibe, giriş ile iki bab (833-880 arası maddeler)
- Kitabü'l-Gasb ve'l-İtlâf, giriş ile iki bab (881-940 arası maddeler)
- Kitabü'l-Hacr ve'l-İkrâh ve'ş-Şüf'a, giriş ile üç bab (941-1044 arası maddeler)
- Kitabü'ş-Şirket, giriş ile sekiz bab (1045-1448 arası maddeler)
- Kitabü'l-Vekâle, giriş ile üç bab (1449-1530 arası maddeler)
- Kitabü's-Sulh ve'l-İbra, giriş ile dört bab (1531-1571 arası maddeler)
- Kitabü'l-İkrâr, dört bab (1572-1612 arası maddeler)
- Kitabü'd-Da'vâ, giriş ile iki bab (1613-1675 arası maddeler)
- Kitabü'l-Beyyinât ve't-Tahlîf, giriş ile dört bab (1676-1783 arası maddeler)
- Kitabü'l-Kazâ, giriş ile dört babdan oluşmaktadır. (1784-1851 arası maddeler)

Kitaplarda düzenlenen belli başlı akitler ise şu şekilde sıralanabilir:

1) Satım Akdi: Mecelle'de en geniş düzenlenen akitlerdir. 101-403 maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bir mukaddime ve yedi baptan müteşekkildir. Bünyesinde satım, sarf (kambyo), trampa ve istisna akdi de düzenlenmiştir.

2) Kira Akdi: Mecelle'nin 404-611 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

3) Kefalet Akdi: Mecelle'nin 621-672 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

4) Havale Akdi: Mecelle'nin 673-700 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

5) Rehin Akdi: Mecelle'nin 701-761 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

6) Vedia Akdi: Mecelle'nin 773-803 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

7) Ariyet Akdi: Mecelle'nin 804-832 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

8) Hibe Akdi: Mecelle'nin 833-880 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

9) Şirket Akitleri: Mecelle'nin 1045-1448 maddeleri arasında şirket-i a'mal, şirket-i mudarebe (emek- sermaye ortaklığı) ve şirket-i vücuh (kredi şirketi) gibi çeşitli şirket akitleri düzenlenmiştir.

10) Vekâlet Akdi: Mecelle'nin 1449-1530 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

11) Sulh ve İbra Akdi: Mecelle'nin 1531-1571 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

SONUÇ:

Kanun tekniği bakımından Mecelle'nin her bir akdi detaylı bir şekilde düzenlediği, fetva kitaplarındaki içtihatları norm haline getirdiği görülmektedir. Maddelerin detaylı açıklanması ve bazı maddelerde örneklemelerin bulunması da İslam hukukunun meselecî karakterinin bir yansımasıdır. Türk Borçlar Kanunu da milli bir kanun olarak hazırlanmasıyla birlikte Kara Avrupası hukukunun özelliği olan meseleleri bir norma indirgeme yönteminden ayrılmamış, çoğu akdin düzenlenişinden farklı bir yenilik getirmemiştir. Bu bağlamda yeni kanunun eski kanunun dilini sadeleştirdiği söylenebilir.

Mecelle, hukukun laikleşmesi sürecinde bir geçiş sürecini temsil eder. Zira yeni usule göre yargılama yapacak Nizamiye Mahkemeleri için hazırlanan bu kanun, içtihatlar arasında seçim olanağını ortadan kaldırmış ve her mesele için belirli normlar koymuştur. Eski devirlerdeki bilgi birikimine sahip müçtehitler gibi hukukçuların yetişmemesinin de o zamanki kanun yapıcıları bu yolu tercih etmeye zorladığı anlaşılmaktadır. Her kanun kendi devrinin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. Mecelle, hızlı ve keskin bir şekilde değişen Osmanlı toplumunun o zamanki güncel sorunlarına çözüm getirmek amacıyla en uygulanabilir içtihatları seçerek kanunu uygulayan hâkimlere yardımcı olmayı amaçlamıştır. Aynı şekilde bir meselede farklı içtihatlarla hüküm vermeyi de yasaklayarak hukukta uygulama birliğini sağlamayı gaye edinmiştir.

Laik karakterdeki yeni Türkiye Cumhuriyeti bir imparatorluk varisi olarak eski sorunları devraldığından, gayrimüslim vatandaşların bağlı olacağı medeni ve borçlar hukuku kurallarını yine kendi rejimine uygun bir şekilde çözmek durumunda kalmıştır. Devletin önünde Müslüman Türk vatandaşları için ayrı bir kanun, gayrimüslim Türk vatandaşları için ise ayrı bir kanun yapmak veya tüm medeni hukuku laikleştirmek dışında bir yol kalmamıştır. Yeni devletin kurucu iradesi tercihini ikinci yoldan yana kullanmış ve medeni hukuk laikleşmiştir.

Mecelle; insanoğlunun uzun tarih yürüyüşünde 19.asırda Osmanlı hukukçularının Dünya hukuk müktesebatına kazandırdığı müstesna bir eserdir. Âcizane kanaatimizce; dinamik olan hayatı hukuk arkadan takip

eder ve belirli davranış kalıpları zamanla kanun normu olarak toplum hayatına girse de; insanın hukuki hayatta ihtiyaçları çoğunlukla aynı kalmaktadır. Buna; Hammurabi kanunlarının, Roma hukukunun, İslam hukukunun ve dünyadaki modern ülke hukuklarının özel hukuk alanında benzerliğinin yüksek olması en büyük delildir. Külli kaideleri sadece hukukçular tarafından değil, ilgili herkesçe ezberlenen, sehl-i mümteni tarzını hukuk diline getiren ve geniş bir coğrafyada uzun yıllar uygulanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye mazinin hukuk hayatını günümüze taşımaya devam etmektedir. Zaman değişmekte, hükümler değişmekte ancak şu kaide hep sabit kalmaktadır:

“Ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz.”¹⁰¹

¹⁰¹ “Zamanın değişmesi ile hükümlerin değişmesi inkâr edilemez.” Mecelle; md.39

KAYNAKÇA:

- Açıkgöz, Ömer; Osmanlı Modernleşmesi, İstanbul, 2008
- Ahmet Cevdet Paşa; Ma'ruzat, Yayınlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980
- Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991
- Akgündüz, Ahmet; Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, OSAV Yayınları, İstanbul, 1990
- Akyıldız, Ali; "Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye", DİA, c. XXVIII
- Ali Efendi, Çatalcalı; Fetâvâ-yı Ali Efendi, İstanbul 1324, I-II.
- Ali Akyıldız; Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- Ali Haydar, Hocaeminefendizade; Dürer'ül Hukkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, İstanbul, 1330
- Ansay, Sabri Şakir; Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.
- Arsal, Sadri Maksudi; Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul, 1947
- Ataay, Aytakin; "Neden İsviçre Medeni Kanunu", Medeni Kanunun 50. Yılı Sempozyumu, İstanbul 1978.
- Atıf Bey, Kuyucaklızade; Mecelle İzahı, Mahmud Bey Matbaası
- Avcı, Mustafa; Türk Hukuk Tarihi Dersleri, Atlas Yayınları, Konya, 2017
- Aydın, Mehmet Akif; Mecelle'nin Hazırlanışı, Osmanlı Araştırmaları, c.IX, İstanbul, 1989
- Aydın, Mehmet Akif; Türk Hukuk Tarihi, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2017
- Aydın, Mehmet Akif; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", DİA, c. XXVIII.
- Aydın, Mehmet Akif; "Kanun-ı Esasi", DİA, c. XXIV
- Aydın, Mehmet Akif; "Kitabu'l Vedia" Osmanlı Araştırmaları, XIII [1993]
- Aydın, Mehmet Akif/ HALAÇOĞLU, Yusuf; "Cevdet Paşa" md., DİA, Ankara, 1993, c.7
- Ayverdi; İlhan Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2011

Baktır, Mustafa; “İslâm Hukukunun Genel Prensipleri”, Ekev Akademi Dergisi, sayı: 34, 2008

Barkan, Ömer Lütü; “Kanunnâme”md., İA, Milli Eğitim Bakanlığı

Barkan, Ömer Lütü; “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi,” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XI, (1945)

Belgesay, Mustafa Reşit; Mecelle’nin Külli Kaideleri ve Yeni Hukuk, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1946, c.XVII

Berkes, Niyazi; Türkiye’de Çağdaşlaşma, Dogu-Batı Yayınları, İstanbul, 1988

Berki, Ali Himmet; Açıklamalı Mecelle, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1982.

Bingöl, Sedat; Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu, Eskişehir 2004

Black’s Law Dictionary; 7th Ed., Editor: B.A Garner, Minnesota, 1999

Bozkurt, Gülnihâl; Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, Ankara

Bozkurt, Gülnihâl; “Mahmut Esat Bozkurt’un Laik Hukuka Geçiş Katkıları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1994, c.2

Bozkurt, Mahmut Esat; “Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, Medeni Kanununun XV. Yıl Dönümü için, İstanbul, 1944.

Celal Nuri; Havaic-i Kanuniyemiz, İstanbul, 1331.

Ceride-i İlmîyye; c. II, sayı: 20–21; c. III, sy. 28, 29, 30

cezîri, Abdurrahman; Kitâbü’l-Fıkh `Ale’l-Mezahibi’l-Erba’a, Kahire, 1997

Cin, Halil – Akgündüz, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Cin, Halil; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usûlleri”, 150. Yılında Tanzimat, (Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1992

Çoban, Ayşegül; Mecelle’nin Tadil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008

Danişmend, İsmail Hâmi; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1972

Davison, Roderic H.; Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, Papirüs yay, İstanbul, 1997

Demir, Abdullah; Külli Kaideler Ekolü ve Mecelle, Katre Yayınları, İzmir, 2008

Dursunüst, Elif; “Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenîsi”, Usûl Dergisi, c.12, yıl:2010, sayı:1

Düstur, İkinci Tertip, c.VI

Ebussuud Efendi; Maruzat, Haz.Pehlül Düzenli, İstanbul, 2013

Ekinci, Ekrem Buğra; İslam Hukuk Tarihi, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2006

Ekinci, Ekrem Buğra; Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul 2004

Ekinci, Ekrem Buğra; Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008

Ellek, Hasan; “Osmanlı’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.3, S.6, 2014, s.119-159.

Engelhardt, Edouard, P.;Tanzimat ve Türkiye, Çev. Ali REŞAD, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999

Erdem, Sami; Türkçede Mecelle Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. III, sayı: 5, (2005), ss. 674- 690

Eryılmaz, Bilal; Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret yay., İstanbul, 1992

Esirgen, Seda Örsten; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri”, ADALET DERGİSİ, Aralık 2019, Yıl:146, Dönem:VI sayı: 62-63

Esirgen, Seda Örsten; “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi, 2011, Bahar

Fetâvâ-yı Hindiyeye; Tercüme: Mustafa Efe, Akçağ Yayınları, Ankara, 1984-1988, I-XVI cilt

Fendoğlu, H.Tahsin; Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 2000

Gayretli, Mehmet; Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008

God; Franko; “Mecelle ve Usul-ü Muhakeme”,Hukuki Bilgiler Mecmuası, yıl 1926, sayı 2.

Gözler, Kemal; Hukuka Giriş, Ekin Yayınları, Bursa, 2017

Gür, A. Refik; Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1993

Hacı Reşid Paşa; Ruhü'l-Mecelle, Darul-Hilafeti'l-Aliyye, 1326

Haçkalı, Abdurrahman; “Hanefî Mezhebinin İçtihat Geleneğinin Tümdengelimci Yönü Üzerine”, İslâmî Araştırmalar, cilt: 15/2, 2002

Has, Şükrü Selim; “Mülteka'l-Ebhur”maddesi, DİA, c.XXXI

Heyd, Uriel; “Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat”, (terc. Selahattin Eroğlu), AÜİFD, c. XXVI, 1983.

Hill, Enid; “Mukayeseli Hukuku Bilimi, Modern Bir Kanunlaştırma Bilimi’nin Gelişmesinde Bir Kaynak Olarak İslâm Hukuku”, Sosyal ve Tarihi Bağlamında İslâm Hukuku İçinde, Editör: Aziz el-Azme, çev: Fethi Gedikli, İstanbul, tsz.

Hüseyin Kazım; “Mecelle ve Usul-ü Muhakeme”, Hukuki Bilgiler Mecmuası, yıl: 1927, sayı 6, s. 341–342.

Imber, Colin; Şeriatın Kanuna Ebussuûd ve Osmanlı’da İslamî Hukuk, Çev; Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004

İbrahim, Abdulazim; “Mecelle’nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri”, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, c.1, s.1, 2017

İnalcık, Halil; Devlet-i Aliyye, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009

İnalcık, Halil; Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları, İstanbul, 2005

İnalcık, Halil; “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c.XIII/2, 1958, s.102-126.

İnalcık, Halil; “Tanzimat Nedir?”. Tanzimat. (Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu) Türkiye İş Bankası Yayınları İstanbul, 2011)

İzğöer, Zeki; Ahmet Cevdet Paşa, Şule Yay., İstanbul, 1999

Jorga, Nicolae; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, 2012

Kallek, Cengiz; “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, DİA, c.XII

Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. V, TTK yay., 5. Baskı, Ankara, 1999

Karaman, Hayreddin; Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi, Nesil Yayınları, İstanbul, t.y.,

Karayalçın, Yaşar/ Mumcu, Ahmet; Türk Hukuk Bibliyografyası, Türk Harflerinin Kabulüne Kadar Yayınlanmış Kitap ve Makaleler, 1727-1928, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1972

Kaşıkçı, Osman; İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997

Kenanoğlu, Macit; Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku, Lotus, Ankara, 2005

Keskiöglü, Osman; Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku, Ankara, ts

Keskiöglü, Osman; “Ahmed Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri”, A.Ü.İ.F.D, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967

Kılıç, Muhammed Tayyip; Umumi Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Olgusu, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Haziran 2011, c.10, sayı:1-2

Kızılkaya, Necmettin; Hanefi Mezhebi Bağlamında Külli Kaideler, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013

Kızıltan, Yılmaz; “1.Meşrutiyet’in ilanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.26

Malkaç, Mehmet; Ana Hatlarıyla Mecelle ve Mecelle İle İlgili Bibliyografik Çalışma, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2001

Mardin, Ebul’ula; Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996

Mardin, Ebul’ula; “Mecelle”, İA, c. VII

Mardin, Şerif; “Mecellenin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar”, Türk Modernleşmesi, 17. Baskı, (Çeviren: Yusuf Bayraktutan), İstanbul, 2007

Mecelle-i Ahkâm-i Adliye; Terakki Kütüphanesi, Dersaadet, 1389

Mecelle-i Ahkâm-i Adliye; (haz. Ali Himmət Berki), İstanbul, 1982

Namlı, Tuncer; Tanzimat ve Sonrası Dönem Kanunlaştırmaları Karşısında İslam Âlimlerinin Aldığı Tavrı ve Bunun Neticeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ü. SBE.), Kayseri, 1988

Okiç, M. Tayyip; Osman Öztürk-Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle Tanıtım Yazısı, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, cilt: VI, sayı: 1-2, 1975

Onar, Sıddık Sami; “Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısmının Codification’u, Mecelle”, İÜHFD, c. XX/1-4, s.57-85.

Ortaylı, İlber; “Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”, Ü. Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan, c. I, İstanbul 1982

Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan; “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, c.29, 2011, s.93-124.

Otaç, Cengiz, Hukukun Laikleşme Serüveni, Birey yay., İstanbul, 2004

Özen, Şükrü; “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, TALİD, 3/5, 2005

Özkorkut, Nevin Ünal; Hukuk Devleti Düşüncesinin Osmanlı Devlet Yapısına Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2000

Öztürk, Osman; Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1973

Rehber-i Tâlibân-ı Mecelle; Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1305

Sarkis, Karakoç; Külliyyât-ı Kavânin, Cilt: I., Fihrist-i Tarihi 16 Muharrem 855-3 Şaban 1293 (1451-1876), (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Akif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem Buğra Ekinci, Mustafa Macit Kenanoğlu), Ankara 2006

Seyitdanlıoğlu, Mehmet; Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868), Ankara TTK, 1996

Seyyid Nesib; “Mecelle’nin Islahına Doğru”, Darulfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, sayı: I/4, ss. 405-425

Şimşirgil, Ahmet/ Ekinci, Ekrem Buğra; Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle, İstanbul, 2008

Türk Hukuku Lûgatı; Türk Hukuk kurumu tarafından hazırlanmış, Başbakanlık Mevzuâtı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991

Türkzâde, Ziyaeddin; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi, İstanbul, 1312

Üçok, Coşkun- Mumcu, Ahmet -Bozkurt, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008

Üçok, Coşkun; “İslâm Hukukunun Temel Kurallarından “İçtihatla İçtihat Nakz Edilmez””, İmran Öktem’e Armağan İçinde, Ankara, 1970

Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi; Vakayiname, Yayına Hazırlayan: Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; “Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat” Tanzimat c. I, İstanbul, 1999.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; “Türk Hukuk Hayatındaki Düalizm ve Şer’î Hukuktan Laik Hukuka Geçiş”, Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı, İstanbul, 1968

Yavuz, Hulusi; “Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle’nin Tedvini”, Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995, TDV., Ankara, 1997

Zeydan, Abdülkerim; el-Veciz fi Usuli’l-Fıkh, Müesseseti’r Risaleti’n Naşirun, Beyrut, 1436

Zıff, Bruce; Principles of Property Law, 2.nd Ed., Toronto, 1996

Zuhayli, Vehbe; el-Fıkhu’l-İslami ve Edilletühu, Dımaşk, 1984

<https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19070042/index.html>

<http://adaletdergisi.adalet.gov.tr/index.html#portfolio>